

10. Global Competitiveness Index 2012 // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf

11. Innovation Capacity Index 2011 // [Електронний ресурс] Режим доступу: http://www.innovationfordevelopmentreport.org/papers/ICRankings2010_11.pdf

Статтю подано до редакції 24.10.2012 р.

УДК 339.166.82

О.В. Чеберяк, аспірант,
асистент кафедри міжнародної економіки
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛЬНОГО ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

АНОТАЦІЯ. У статті схарактеризовано специфіку функціонування глобального продовольчого ринку, виокремлюються його особливості та тенденції. Особливу увагу звернено на дисбаланс глобального попиту та глобальної пропозиції, проаналізовано причини стрімкого зростання глобальних цін на продовольство.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: глобальний продовольчий ринок, асиметрія, продовольство, глобальний попит, глобальна пропозиція, глобальна ціна, еластичність попиту, спеціалізація, біопаливо.

АННОТАЦИЯ. В статье дается характеристика специфики функционирования глобального продовольственного рынка. Особое внимание обращено на дисбаланс глобального спроса и глобального предложения, проанализированы причины стремительного роста глобальных цен на продовольствие.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: глобальный продовольственный рынок, асимметрия, продовольствие, глобальный спрос, глобальное предложение, глобальная цена, эластичность спроса, специализация, биотопливо.

SUMMARY. This article describes the specifics of functioning of the global foodmarket. Particular attention is drawn to the imbalance in global demand and global supply, the causes of the rapid growth in global food prices are analyzed.

KEY WORDS: global food market, asymmetry, food, global demand, global supply, global price, elasticity of demand, specialization, biofuels.

У ХХІ столітті економіка будь-якої країни не є самодостатньою системою, яка може існувати відособлено від всього світу, оскільки є невід'ємною складовою глобальної економіки. Глобалізаційні процеси не оминули й ринок продуктів харчування. З транснаціоналізацією виробничих відносин і товарообмінних процесів утворився глобальний продовольчий ринок, який функціонує під впливом глобального попиту та глобальної пропозиції на продовольство, формуючи глобальну ціну. Становлення глобальної економіки як цілісного механізму для одних країн несе певні переваги, а для інших — дестабілізацію їх економічного стану. Це залежить від етапу соціально-економічного розвитку країни, наявності чи відсутності факторів виробництва, орієнтації політики держави, залучення до міжнародного поділу праці та інших сприятливих або стримуючих чинників. Метою

статті є комплексна характеристика глобального продовольчого ринку, виокремлення ключових тенденцій його розвитку та дослідження причин асиметрії глобального попиту та глобальної пропозиції на продовольчі товари. Дану проблематику в своїх наукових працях досліджували вітчизняні автори Л. Абсава, О. Білорус, О. Березін, В. Власов, В. Галушко, О. Гойчук, Т. Лозинська, О. Резникова, П. Саблук та ін. Разом з тим малодослідженими на сьогодні є такі аспекти становлення та розвитку світового ринку продовольства, як дисбаланс попиту та пропозиції на ньому, технологічний рівень забезпеченості аграрного сектору, глобальне регулювання продовольчого ринку та ін.

Виходячи з неоднорідності економічної матерії, логічним є твердження, що кожна галузь економіки має свою специфіку та притаманні лише їй характеристики. Так, якісно відмінною складовою аграрного виробництва є такий фактор виробництва як земля, яка одночасно слугує предметом праці та засобом виробництва сільськогосподарської продукції. Продуктивність сільськогосподарського сектору економіки прямо залежна від масштабів, якості та ефективності використання земельних ресурсів. Ще однією відмінністю аграрної сфери виступає винятковий вплив географічного розташування і кліматичних умов різних країн світу на структуру сільськогосподарського виробництва. Результатом аграрного виробництва є продовольство, і воно як об'єкт продовольчого ринку, також характеризується своєрідністю. Відповідно до різноманіття вироблених продуктів, масштабів поширення, етапів переробки, сфери використання продовольчий ринок має складну структуру. Ринок продовольства можна класифікувати за продуктовою ознакою: ринок молока, м'яса, зерна та ін.; за ступенем переробки: ринок сировини, напівфабрикатів, готової продукції; за характером призначення: продукти, які використовуються безпосередньо для харчування, продукти промислового призначення; за масштабами поширення: місцевий, національний, регіональний і глобальний ринки. Ринок продовольства, як цілісна система економічних відносин між виробниками, споживачами і посередниками з приводу обміну продуктами харчування, виконує ряд економічних функцій, серед яких регулююча, інформаційна, посередницька, ціноутворююча та сануюча.

Глобальний продовольчий ринок, як системотвірний елемент глобальної економіки має низку особливостей. **По-перше**, досліджуваний ринок є єдиним ринком, який забезпечує задоволення первинних фізіологічних потреб людства. Жодна людина, не зважаючи на її статус і рівень доходів, не може існувати без продовольчих товарів. Першочерговість фізіологічних потреб розглядали в своїй праці М. Туган-Барановський («Теорія потреб людини»), А. Маслоу («Теорія ієрархії потреб»), К. Альфред («Теорія існування зв'язку та росту») та ін. Науковці дійшли висновку, що задоволення первинних потреб лежить в основі не лише елементарного існування, а й самоствердження та саморозвитку [1—3]. З цього впливає й **друга** особливість: даний ринок характеризується низькою еластичністю попиту на продукти харчування. Мова йде про певну фізіологічну обмеженість: населення країни не буде купувати набагато більше, ніж необхідно для задоволення власних потреб за низької ціни та буде купувати мінімальний набір продовольства навіть за несприятливих цін. За даними експертів, для того, щоб збільшити збут продукції на 10 %, фермери повинні знизити ціни на 40—50 % [4]. **По-третє**, спеціалізація держав на певній продукції аграрного сектору значною

мірою залежить від наявних всередині країни природних ресурсів, сприятливих кліматичних умов та специфічного історичного розвитку, які є унікальними для кожної територіальної одиниці на відміну від новітнього науково-технологічного оснащення, ефективного менеджменту, втручання держави та інших чинників, які можуть бути досягнені або відкоректовані в процесі економічного розвитку. **Почетверте**, ринку продовольства притаманний досить високий ступінь регулювання. Процес регулювання відбувається на трьох основних рівнях. Національне регулювання передбачає конкретні заходи уряду по забезпеченню задоволення потреб внутрішнього ринку, на який мають вплив чисельність, доходи та смаки населення, ціни на взаємодоповнюючі товари, залучення до промислового використання продукції сільського господарства та ін., а надлишок продовольства стає об'єктом інтенсивного експортного стимулювання або інших державних інтервенцій. На міжнародному рівні регулювання продовольчого ринку відбувається в рамках певних дво- або багатосторонніх договорів з приводу товарообміну між країнами або всередині регіональних угруповань. На глобальному рівні важливими інструментами регулювання виступають міжнародні організації, такі як СОТ, ФАО, ООН та ін. Роль окремих держав витісняється міжнародними організаціями, членство в яких зобов'язує вести торговельну діяльність згідно загальних правил гри. Прикладом є Угода про сільське господарство в рамках СОТ, яка обмежує тарифне та нетарифне регулювання в даному секторі. **П'ятою** особливістю глобального продовольчого ринку є досить високий рівень конкуренції на ньому. Щільна концентрація продавців на глобальному ринку спричинена його значною перспективністю через великий розрив між попитом та пропозицією на продовольчі товари. Виробники та продавці продуктів харчування вбачають довгострокову вигоду від залучення до світового ринку продовольства та активізують свою експортну діяльність. Не можна не відмітити, значущу перевагу для країн-споживачів, які окрім насичення світового ринку продовольством у кількісному вимірі, отримують й підвищення якісних характеристик товарів.

Всебічний аналіз передбачає виокремлення основних тенденцій глобального продовольчого ринку. Ключовою серед них слід назвати зростання обсягу міжнародної торгівлі продовольством та насиченість ним глобального ринку. За даними Світової організації торгівлі у 2010 році частка сільськогосподарської продукції у світовому експорті склала 9,2 %. Хоча й спостерігається постійне скорочення частки сільськогосподарських товарів в структурі світової торгівлі (у 1990 році частка аграрної продукції в світовому експорті становила 12,2 %), проте в абсолютному вартісному вимірі експорт продовольчих товарів неперинно зростає: в 1999 р. — 544 млрд дол., у 2003 р. — 674 млрд дол., у 2007 р. — 1128 млрд дол., а в 2009 р. — 1342 млрд дол. Що стосується фізичного виміру експорту сільськогосподарської продукції, то зміни є колосальними, наприклад, якщо порівнювати 1961 та 2010 роки, темпи приросту зернових, олійних культур та цукру склали відповідно 327,5 %, 1116 і 197,5 %. Ці дані демонструють стрімке збільшення масштабів світового ринка продовольства. Також не слід забувати, що зміни відбулися не лише в кількісному, але й якісному форматі. На відміну від диверсифікованої торгівлі продовольчими товарами сьогодення, ще століття назад в номенклатурі експорту продовольчих товарів можна було побачити не більше сотні товарів. Це була переважно сільськогосподарсь-

ка сировина, така як зерно, олійні культури, буряки та продукція високого ступеня переробки з них — борошно, олія, цукор та ін. Хоча продовольчий ринок і характеризується відносною традиційністю, але за останні роки з'явилася велика кількість нових товарів, видозмінилися та удосконалились звичні продукти харчування. Лише кави на сьогоднішній день виділяють вісімдесят різних сортів. Як зазначалося вище, особливістю глобального продовольчого ринку є насиченість виробниками та продавцями продуктів харчування, а отже й жвавою конкурентною боротьбою за споживача. Різноманіття асортименту викликане ринковою конкуренцією, яка стимулює розширювати продуктивний ряд, удосконалити якісні характеристики товарів та мінімізувати власні витрати.

Ще одним двигуном світового ринку продовольства є тісне співробітництво сільськогосподарського виробництва та науки, завдяки чому в розвинених країнах світу був сформований інноваційний механізм функціонування аграрної галузі. Так, у Сполучених Штатах Америки протягом останніх десятиліть біля двох третин сільськогосподарської продукції одержували завдяки інноваціям [5]. По підрахункам експертів використання існуючих знань та технологій може призвести до підвищення середнього рівня виробництва продукції у два—три рази в деяких країнах Африки та в два рази — у Російській Федерації [6].

Одним з найяскравіших результатів науково-дослідницької роботи в сфері агропродовольства є розповсюдження генно-модифікованої продукції. За даними ISAAA [7], площа, відведена під біотехнологічні сільськогосподарські культури, досягла 160 млн га в 2011 році. 94-кратне збільшення площі з 1,7 млн га у 1996 р. до 160 млн га у 2011 р. робить біотехнологічні культури рекордсменом по швидкості розповсюдження в історії сучасного сільського господарства. З двадцяти дев'яти країн, що займалися вирощуванням генно-модифікованих культур, дев'ятнадцять є країнами, що розвиваються, десять — індустріально розвиненими. Як повідомляє міжнародна служба оцінки застосування агробіотехнологій, у цих двадцяти дев'яти країнах проживає 60 % населення планети, тобто близько 4 млрд людей. Лідерами виробництва даного різновиду продовольства є США, Аргентина, Бразилія, Індія, Канада та Китай. У продуктивній структурі виробництва переважають біотехнологічна соя, кукурудза, бавовна та ріпак. Генно-модифіковані культури імпортуються в 60 країн світу, включаючи найбільших споживачів: США, Японію, Канаду, Мексику, Південну Корею, Австралію, Філіппіни, Нову Зеландію, ЄС і Тайвань. Проте в останні роки європейські країни, передусім ті, що входять до ЄС, активно використовують технічні, санітарні та фітосанітарні норми для обмеження імпорту ГМП з мотивами захисту інтересів споживачів і охорони навколишнього природного середовища. Втрати американських експортерів через введення цих норм становлять сотні мільйонів доларів на рік. На противагу ринку генно-модифікованого продовольства, світовий ринок органічних продуктів, при виробництві яких не використовуються ГМП, пестициди, синтетичні мінеральні добрива, гормони та інші добавки, зростає швидкими темпами. Навіть в останні кризові роки він щороку збільшувався на 10 % (до кризи на 16—22 %). По оцінкам Міжнародної федерації органічного руху (IFOAM), у 2010 році світовий оборот біопродуктів сягнув 50 млн дол. [8]. Резюмуючи, можна констатувати, що під впливом науково-технічного прогресу виокремилась ще одна класифікація продовольчих

товарів відповідно до трьох типів технологічних систем: традиційні, генно-модифіковані та органічні продовольчі товари.

Важливою тенденцією глобального продовольчого ринку є асиметрія попиту та пропозиції на продовольство. Основним чинником збільшення попиту є зростання чисельності населення світу. Населення планети постійно збільшується стрімкими темпами. Так, якщо у 1980 р. чисельність населення світу становила 5,26 млрд осіб, то вже у 2011 р. — 7 млрд. При цьому останнім часом 90 % приросту населення припадає на слаборозвинені країни. Серед регіонів за народжуваністю лідирує Африка (45 новонароджених на 1 тис. населення), друге місце посідає Латинська Америка — 31, третє — Азія — 29 осіб [9]. За прогнозами ООН, до 2050 року населення планети збільшиться до 9 млрд людей. Щоб прогнудувати таку кількість людей, світове виробництво продовольства необхідно збільшити на 70 %. Зокрема, пшениці — на 40 %, м'яса — на 230 %. При цьому прогнозується, що вживання м'яса на душу населення по світу зросте з 32 кг/на душу/на рік до 52 кг/на душу/на рік у середині століття.

Стрімке зростання добробуту населення нових індустріальних країн, таких як Китай та Індія, призвело до зміни в обсязі та структурі їх споживання. Якщо в 1985 році вживання м'яса на душу населення в Китаї становило 20 кг на рік, то зараз цей показник перевищує 50 кг на рік. У 2000 році середньорічне вживання молока в цій країні становило 8 л на рік, але вже у 2007 році цей показник збільшився майже втричі — до 23 л на рік. Така зміна в продовольчих смаках країни з 1,3 млрд населення суттєво впливає на світовий ринок продовольства [10].

Існує ряд причин відставання пропозиції продовольчих товарів від попиту на них. Як було уже зазначено, ринок продовольства прямо залежний від природно-кліматичних факторів, які в свою чергу є не цілковито передбачуваними чинниками. Спрогнозувати урожай тої чи тої культури можливо завдяки новітньому технологічному оснащенню, проте немає цілковитої гарантії, що не буде руйнівних наслідків від посухи чи проливних дощів. Прикладом може слугувати зниження світового урожаю зерна в 2010 р: у Росії через засуху, в Індії через проливні дощі, в Україні, Пакистані та Китаї також через несприятливі погодні умови. Ще однією причиною невідповідності пропозиції попиту є скорочення землі, що обробляється. За даними ООН, щорічно на Землі площа сільськогосподарських угідь скорочується на 30 млн га. В останні роки в усьому світі скорочуються площі оброблюваних земель у перерахунку на душу населення або на сім'ю. В Індії розмір землеволодінь у середньому зменшився майже вдвічі — з 2,6 га в 1960 році до 1,4 га в 2000 році і невпинно продовжує скорочуватися [11]. Причинами даного явища є масова урбанізація населення, використання земельних ресурсів під громадське та промислове будівництво, розвиток інфраструктури та зменшення сільського населення.

До скорочення земельних угідь додається й зміна в структурі посівів. У світі існують регіони з чітко вираженою нестачею важливих енергоресурсів, що використовуються для виробництва рідкого та газоподібного палива — нафти та газу. До таких регіонів відносяться, у першу чергу: Європа та Євразія (за винятком Росії), Південна Америка та Азійсько-Тихоокеанський регіон. Саме ці регіони є найбільшими центрами світового виробництва біопалива [12]. Серед основних країн виробників біопалива є чіткі лідери: США, Бразилія, Німеччина та Франція. Виробництво біопалива є об'єктом інтенсивного державного стимулювання з

екологічних мотивів. Наприклад, Спільна аграрна політика ЄС передбачає обов'язкове використання 10 % біопального в автомобільному пальному до 2020 року. В європейських країнах дотації на 1 га сільськогосподарських угідь становлять 200 дол. У США виробництво біопальних регулюється законами, наприклад, щодо енергетичної політики та чистоти повітря [13]. Велика кількість країн світу робить ставку на вирощування технічних культур, таких як кукурудза та ріпак, які переробляють на біопаливо, що з одного боку виснажує земельні ресурси, а з іншого — скорочує площі під посіви продовольчого призначення.

Дисбаланс попиту та пропозиції призвів до стрибків цін на продовольчі товари. Ціни на продукти харчування почали стрімко рости починаючи з 2006 року. У 2006 році індекс цін зріс на 7 %, у 2007 році — на 27 %, у 2008 році — на 24 % у порівнянні з 2007 і на 57 % у порівнянні з 2006 роком [14]. Ріст цін особливо був помітний на основні продовольчі групи: зернові, олійні культури та молочні продукти. Якщо в розвинених країнах світу цей стрибок цін не мав катастрофічного характеру, то в країнах Африки, за даними ФАО, число голодуючого населення за 2007—2008 роки зросло на 8 %, що призвело до дестабілізації соціально-економічного стану країн і в деяких випадках навіть бунтів місцевого населення. Другий ціновий шок відбувся у 2010 році. Якщо в грудні 2009 р. загальний індекс цін на продовольчі продукти складав 172,4 % (на цукор — 334,0 %, масла і жири — 169,3 %, зернові — 171,1 %, молоко — 215,6 %, м'ясо — 120,1 %), то у грудні 2010 р. він зріс до 214,7 %, при цьому індекс цін на цукор складав 398,4 %, масла і жири — 263,0 %, зернові — 237,6 %, молоко — 208,4 %, м'ясо — 142,2 % [15]. Загострювалась продовольча криза й дорожчею нафти та відсутністю повноцінних резервів продовольства, які б могли слугувати буфером при несподіваних погодних катаклізмах. Німецькі експерти застосували до стрімкого зростання цін термін «агрофляція», який з'явився у науковому середовищі влітку 2007 року [10]. Однак можна стверджувати, що країни, в структурі експорту яких переважала продукція сільського господарства, отримали вигоду від підвищення світових цін. До таких країн можна віднести Таїланд і В'єтнам. На іншому полюсі знаходяться країни, які цілковито залежні від імпорту продовольства та не можуть задовольнити потреби внутрішнього ринку власними силами. Найбільше постраждали від агрофляції країни Африки, населення яких витрачає 50—70 % свого доходу на продукти харчування (в країнах з розвинутою економікою цей показник становить 10—20 %).

Ще одним виміром асиметрії глобального продовольчого ринку є нерівномірність між країнами з різним економічним розвитком в забезпеченні продуктами харчування. Майже 1 млрд світового населення голодує, за даними фахівців, ще 1 млрд страждає від «прихованого голоду», тобто не має можливості отримати повноцінний щоденний раціон. З іншого боку, знаходяться промислово-розвинені країни, 1 млрд населення яких переїдає. Отже, можна констатувати факт, що 40 % населення земної кулі, в наслідок голоду або недоїдання, має певні проблеми зі здоров'ям. В той же час, біля 30 % продовольства, виробленого у світі, не виконують свою основну місію задовольняти фізіологічні потреби людини, вони псуються та перетворюються на продовольчі відходи [6]. Очевидною є необхідність розробки та впровадження ефективної системи розподілу між країнами сільськогосподарських товарів на глобальному рівні.

Література

1. Maslow A.H. Motivation and Personality. — New York: Harper & Row, 1954.
2. Alderfer C.P. Existence, Relatedness, and Growth; Human Needs in Organizational Settings. — New York: Free Press, 1972
3. М. Туган-Барановський. Основи політичної економії. — 1919.
4. Е.В. Серова. Аграрная экономика. — 1999.
5. Г. Є. Мазнєв. Геоінформаційні технології в аграрному виробництві // Економіка АПК. — 2011. — № 4.
6. Будущее продовольствия и сельского хозяйства: Цели и альтернативы глобального устойчивого развития: Краткий обзор 2011 г. : Foresight. The Future of Food and Farming (2011) Executive Summary. Електронний ресурс: <http://www.bis.gov.uk/assets/foresight/docs/food-and-farming/11-926-future-of-food-and-farming-summary-russian>
7. Звіт міжнародної служба оцінки застосування агробіотехнологій Електронний ресурс: <http://www.isaaa.org/resources/publications/briefs/43/executivesummary/default.asp>
8. <http://www.ifoam.org>
9. П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. Глобалізація і продовольство: Монографія. — 2008.
10. Н.Г. Зобенко. Вплив глобальної економічної кризи на продовольчий ринок України // Актуальні проблеми економіки. — 2011. — №6. — С. 31—36.
11. <http://www.newsmarket.com.ua/2010/10/shhoroku-zemlya-vtrachaye-30-milyoniv-gekta/>
12. К. Кучугин. Место биотопливной индустрии в экономической системе отдельных стран и регионов мира // РИСК. — 2012. — №1.
13. С.М. Дишлюк. Світові тенденції виробництва олійних культур та перспективи використання біодизеля // Економіка АПК. — 2008. — № 1. — С. 145.
14. Звіт ФАО «The State of Food Insecurity in the World 2011». — Електронний ресурс <http://www.fao.org/docrep/014/i2330e/i2330e00.htm>
15. <http://econominews.info/banks/finance10aug2010urojaj.html>
16. <http://www.wto.org/>

Статтю подано до редакції 29.09.2012 р.

УДК: 339.97

Т.В. Черницька, канд. екон. наук,
доцент кафедри міжнародної економіки,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

ІННОВАЦІЙНИЙ КОМПОНЕНТ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ НІМЕЧЧИНИ

АНОТАЦІЯ. Практика формування макроінноваційної стратегії в Україні фактично відсутня, як і в багатьох країнах СНД, разом з тим без такого досвіду неможливо ефективно здійснювати інноваційну діяльність, що займає значуще місце у формуванні міжнародної конкурентоспроможності національної економіки. Цінність даної статті полягає у комплексному аналізі інноваційного компоненту міжнародної конкурентоспроможності Німеччини та узагальненні її досвіду щодо формування макроінноваційної стратегії.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: міжнародна конкурентоспроможність, інновації, інноваційна діяльність, макроінноваційна стратегія.